

AZ AQUINCUMI ÁTTÖRT DÍSZÍTÉSŰ KARD ÉS TÖRHÜVELYBORÍTÁSOK

A pannóniai áttört technikájú fémanyag néhány problémájára — mint a gyártási helyek, kocsi és lószerszámveretek¹ — már felhívtam a figyelmet, most néhány Aquincumból előkerült áttört díszű lelet rendeltetésének, alkalmazásának kérdését szeretném tárgyalni. Így az I. tábla 1a. szám alatt bemutatott, többször ismertetett aquincumi lemezét, mely a pannóniai anyag legkiemelkedőbb, legszebb áttört lelete. Ennek rendeltetése, legújabb vizsgálataim alapján, kardborítás volt, az I. tábla 1b. sz. alatt bemutatott, hozzá tartozó töredékekkel együtt. Továbbá sikerült meghatározni a III. tábla 3. sz. alatt közölt aquincumi áttört töredéket, mely törborításhoz tartozott. Az ismertetésre kerülő anyag a teljes pannóniai és barbaricum (Duna—Tisza-közi) áttört technikával készült munkák figyelembevételével történt.

A római kori kardok és török hüvelyborítása különféle díszítéssel készülhetett: többek között tausírozással,² email berakással,³ és áttört technikával is. A díszítést fokozta a színhatás, a fém sötét tónusát élénkítette a vörös email; az áttört bronzveretek alá pedig színes — főleg vörös — bőrt vagy textilt, esetleg elütő színű fémet stb. helyeztek.⁴ A fegyverek általában igen nagy értéket képviseltek. Tulajdonosuk a katonai fiscus volt és nem használóik, viselőik. Amikor már nem volt szükségük a katonáknak a fegyverekre, akkor azt vissza kellett szolgáltatni. Ez az o γ a talán annak, hogy csak kevés fegyvert találunk a sírokban.⁵ Értékes, díszes tokkal készült fegyvert kapni — külön kitüntetésszámba ment.⁶

A római birodalom rajnai táboraiból, a raetiai Vindonissából, de még számos más lelőhelyről előkerült áttört díszű kardveretek legújabb részletes ismertetését közli Victorine von Gonzenbach,⁷ értékelése és kitérő képanyaga segítségével a pannóniai kardveretekre is több fény derül.

Mint a Brémából előkerült kardnál láthatjuk (reprodukciója az I. tábla 3. sz. alatt),⁸ a hüvely előoldalát teljes egészében, kisebb-nagyobb egymás alá helyezett áttört lemezekkel borították. Ugyanez a beosztás tapasztalható, többek között, egy kölni sírból előkerült,⁹ valamint egy mainzi kard¹⁰ hüvelyvereténél is. Viszont olyan borítás is előfordul pl. Luxembourgból és Plovdivból¹¹, ahol az egész hüvely felületét egy nagy áttört veret díszíti. A tok követte a kard alakját: fent szélesebb volt, lefelé fokozatosan keskenyedett. Így a díszítés is fent szélesebb négyszögű lemezekből állt, míg a legalsó veret — a csúcsban — már háromszög formájú volt. Az áttört lemezeket úgy állíthatták elő, hogy vékony bronzlemezből, a lombfűrész munkához hasonló technikával vágták ki a mintát.¹² A lemez széle tömör maradt; ezzel egyben keretbe is foglalták az áttört mustrákat. Általában azt figyelhetjük meg, hogy, ha a kardokat áttört hüvelyborítással díszítették, akkor az ilyen, finom megmunkálású lemezekkel történt. Mindenesetre ez a vékony réteg nem nehezítette a kardot.¹³

Minden valószínűség szerint Óbudán a Szél utca 23. számú házban, még 1911-ben előkerült ács szerkesztéssel együtt talált páncélborításhoz is áttört díszű kard tartozott. (I. tábla 1a—1b. sz.) A lelet-együttest Nagy Lajos publikálta 1937-ben,¹⁴ részletesen ismertetve a pikkelypáncélt. A vele együtt talált nagy méretű áttört lemezt a páncél tartozékának gondolta, a mellrészén vagy a hónaljban alkalmazva — valószínűleg a félkörű peremkivágás miatt —, bár azt is hangsúlyozta, hogy ilyenfajta páncéldíszítést nem ismer.¹⁵ Két kis töredék is előkerült ugyaninnen, a lemezzel azonos áttört technikával elkészítve. (I. tábla 1b és 2. sz.) Az egyik töredék (1b. sz.) háromszög alakúvá történő kiegészítésére Nagy Lajos is gondolt, azt tételezve fel, hogy az említett háromszög alakú töredék, a másik kis töredékekkel együtt a páncélhoz tartozott, akárcsak a teljes egészében megmaradt áttört veret (I. t. 1a. sz.).¹⁶

Az egész pannóniai áttört anyag legdekoratívabb, már méreténél fogva is legimpozánsabb lelete ez a bámulatos módon majdnem teljes épségben megmaradt, hallatlan finom, változatos mintával készült

veret, melyre állandóan hivatkoznak, képét közlik,¹⁷ de kinább az áttört díszítés stíluskritikai elemzésére fordítottak gondot, mint az alkalmazási problémákra.¹⁸ Nagy Lajos az 1937. évi ismertetésénél, többek között ezt írta: „... az áttört rész alá egy vékony bronzlemez volt helyezve, mely kevés kivétellel megmaradt. Ez a lemez két szélén 19 mm szélességben ezüstözve volt, s így az áttörésnél a külső fekvő „S”-ekből összeállított sáv és az utána kerülő keskenyebb rész alapja fehér színű volt, míg a középrészénél, hogy a díszítés élesebben elváljon az alaptól, más színes anyagot kellett elhelyezniük, itt ugyanis az ezüstözésnek semmi nyoma, de a bronz oxidációja sem a rendes, mi csak úgy érthető meg, ha valami idehelyezett közömbös anyag (színes vászon, selyem, üveg stb.) ezt sokáig feltartóztatta.” (172. old.) A közölt, pontos megfigyeléseken alapuló leírás nagy segítség egyrészt az aquincumi kardveret, másrészt általában az áttört munkák jobb megértéséhez; hiszen ezek lényege a színhatás fokozása, az alátétlemez fenti ismertetéséből pedig kitűnik, hogy e művészi kivitelű kardhüvelyveret, több színű alapon, valóban pompás látványt nyújthatott.

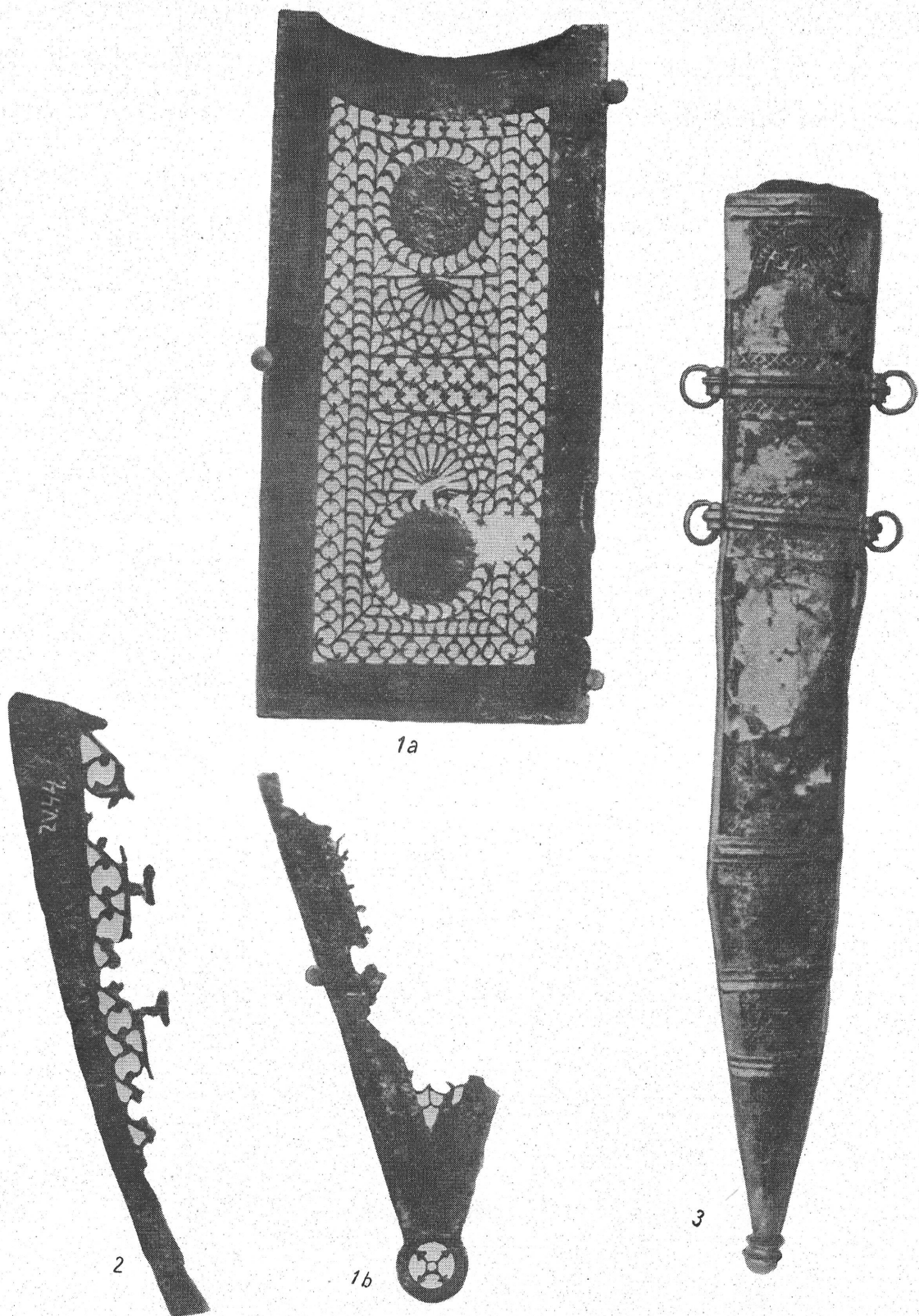
Az eddig közölt fényképeken és ismertetéseknél a Nagy Lajos által leírt alátétlemez sosem szerepelt. Az Aquincumi Múzeumban, még az 1930-as évek végén készített feljegyzéseimkor ezt az alátétlemezt már nem láttam. Az I. tábla 1a. szám alatt most olyan fényképet közlök, melyet még Nagy Lajostól kaptam — ugyanakkor — és ahol a perem szélén a felerősítésre szolgáló három kis fejes szög is látszik: ugyanolyan, mint amilyen az I. tábla 1b. számnál is látható. Az I. t. 1a. sz. veret valamennyi eddig közölt képén ez a három kis szög a peremnél már nem látható. Jegyzeteim készítésekor a szögek még megvoltak.

Az I. t. 1a sz. lemez felső széle ívelt, talán ezért tartották mellédísznek, mert feltételezték, hogy ez a rész került a nyakhoz. Az épen megmaradt kardanalógiáknál nem látunk ilyen ívelést, általában egyenes, vízszintes pereműek.

Az áttört kardhüvelyvereteknél — mint pl. I. tábla 3., sz. II. t. 3. és 7. sz. — a keskenyebb oldaluknál többször profilált, kissé kiemelkedő domborított tömör bronz kiképzést figyelhetünk meg. Ezek a hüvely felső záródásánál, a kardkötő karikák megerősítésénél, továbbá az egyes áttört lemezek között láthatók, Úgy látszik az aquincumi I. t. 1a—b. sz. kardveretnél nem ilyen vízszintes perem volt. Az előfordul, hogy a kardmarkolatnál az áttört technikával készült lemez, követve a kard formáját, ívelt kiképzésű: de ez az ívelés nem középen, hanem két oldalt van.¹⁹

A római kori kardok mérete általában 59—65 cm hosszúság és 7—10 cm szélesség között váltakozott. Az aquincumi veret szélessége 7,5 és 7,8 cm: ez megfelel egy közepes kard méretének. Az aquincumi veret hossza 15,5 cm. A V. von Gonzenbach idézett cikkében közölt kardok áttört veretei általában rövidebbek, mint az aquincumi, de szélességük megfelel az aquincuminak. Előfordul azonban az is, hogy egyetlen verettel nagyobb felületet díszítettek, mint azt pl. az I. tábla 3. sz.-nál láthatjuk, a fentről számított harmadik mezőben az alsó kardkötő alatt, vagy az ugyanilyen beosztással készült mainzi és kölni kardnál is.²⁰

Az I. tábla 1a. sz. veret áttört mintázata több motívumból áll: a peremnél kis nyúlvánnyal összekötött karikák sora az alsó három oldalon; fent a félkörű hajlatnál pedig ívelt kereszt alakú minta látható. A beljebb levő, szintén keskeny sávban, két oldalt és alul — egymással párhuzamos kissé ívelt vonalak sora. Ezután következik a középmustra: ez fent és lent két nagyobb felületre oszlik; közöttük két sorban elhelyezett karikamintát látunk, olyant, mint a legszélső sávban. A karikamintától lefelé és felfelé alkalmazott mustra egyforma, de egymásnak tükörképe. Ez a mintázat egy nagyobb — 2,2 cm átmérőjű — tömör körből áll, melyet olyan kis ívelt vonalak vesznek körül, mint amelyet már a kívülről számított második sávban figyelhetünk meg. A tömör köröktől a középpont felé két félkör formában elrendezett úgynevezett „aedicula-minta” látható. V. von Gonzenbach cikkében részletesen foglalkozik ennek a mustrának elemzésével és több képet is hoz, melyek közül az aquincumihoz legközelebb állót — egy mainzi kardon alkalmazott veretet — a II. tábla 3. sz. reprodukció szintén bemutatok.²¹ Az aedicula építménynek felül timpanonos, alatta félkörű záródású sematikus ábrázolása egy domborműves hüvelyborítással díszített I. századi mainzi kard egyik képműjében látható; itt a „szentélyben” még a római állami jelkép, a sas, is megtalálható.²² Ezt a valóban jellemző katonai szellemű ábrázolást aztán az áttört technikával készített kardhüvelyborításoknál is alkalmazták, de annak technikai adottságaira átfogalmazva. Egy vindonissai kardon például²³ megtaláljuk az építmény bejáratát, finom kis vonalokból összeállítva. A plasztikusabbá tétel miatt pedig még tömör kidolgozású részeket is alkalmaztak például egy másik, ugyancsak Vindonissából előkerült kardnál.²⁴ Az aquincumi veretnél az aedicula-minta már veszít egy kissé komplikáltabb kiviteléből, de egyértelműen megtaláljuk a félkörű „bejáratot”; a sugárszerűen szétfutó finom kis vonalak egy-egy kis tömör félkörből ágaznak szét (az alsó minta kissé sérült), még jobban érzékeltetve az „oltárt”, vagyis a tö-

I. tábla. 1a–1b = Óbuda, Szél utca 23. Áttört kardhüvelyborítás lemezei. Aquincumi Múzeum. Méret cca. 4:5. 2 = Óbuda, Szél utca 23. Áttört kardborítás (?) töredéke. Aquincumi Múzeum. Méret 1:1. 3 = Bréma, a Weser folyóból. Áttört kardhüvelyborítással készült kard. Fock Múzeum, Bremen. (Reprodukcio Gonzenbach cikkéből: 7. kép. 1. sz.)
 1a–1b = Óbuda, Szél-Gasse 23. Platten eines durchbrochenen Schwertscheidenbeschlages. Museum von Aquincum. Maß ungef. 4:5. 2 = Óbuda, Szél-Gasse 23. Fragment eines durchbrochenen Schwertbeschlages (?). Museum von Aquincum. Maß 1:1. 3 = Bremen, aus dem Weserfluß. Schwert mit durchbrochenem Schwertscheidenüberzug. Fock-Museum, Bremen. (Reproduktion aus der Abhandlung von Gonzenbach: Abb. 7 1)

mőr bronz köröket. Nézetem szerint itt egy-egy embléma lehetett ráforrasztva a bronz felületre. Ennek helye még a fényképen is jól látható. Mindenesetre ez a két embléma külön hangsúlyt kapott az áttört mezőben és diszitménye feltehetően katonai vonatkozású — esetleg sas — lehetett.

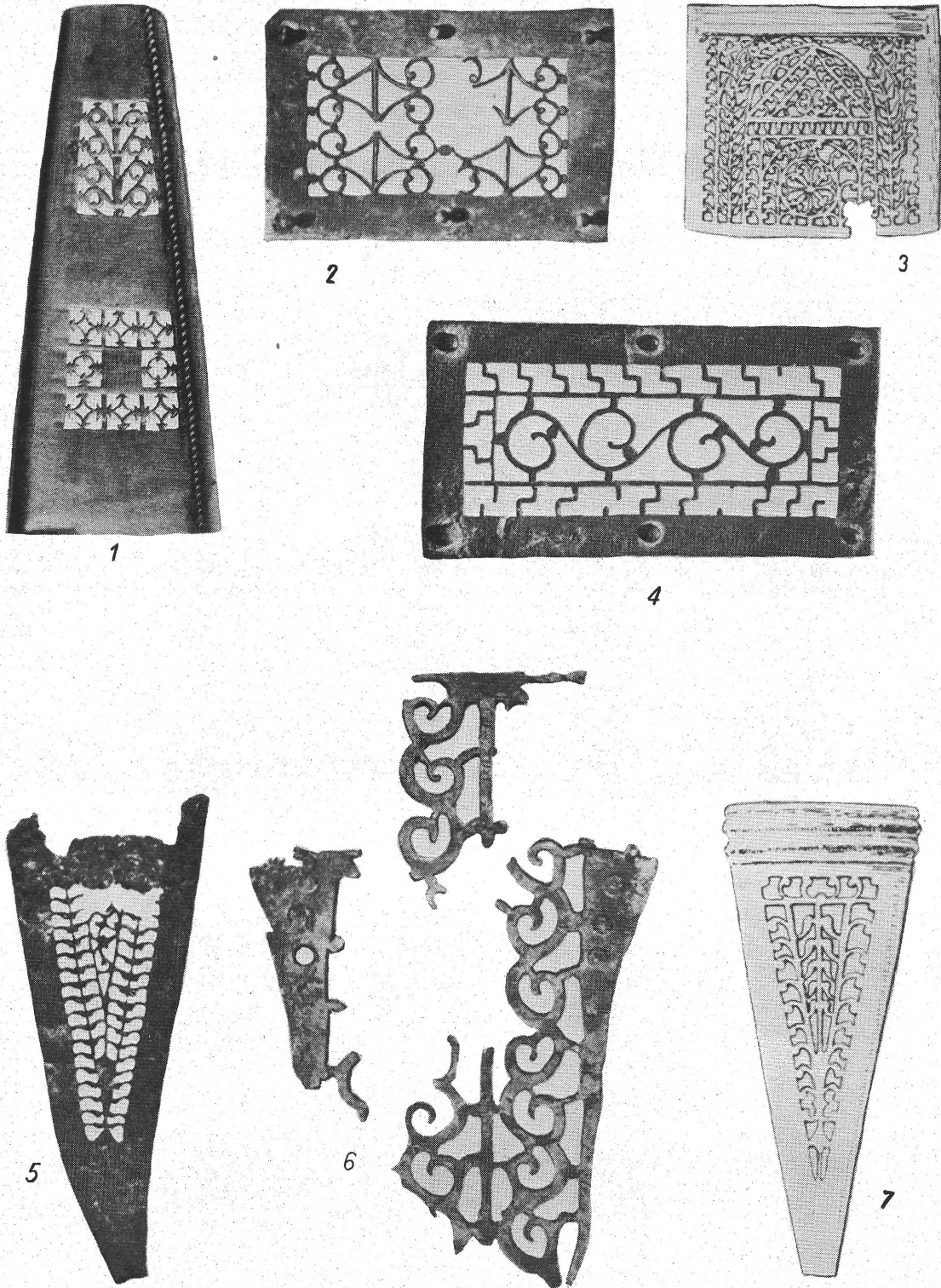
Az aquincumi kardhüvelyborítás alsó részének verete csak töredékesen maradt meg, mint azt az I. tábla 1b. sz. képen láthatjuk. Már említettem, hogy Nagy Lajos a lelet publikálásakor hangsúlyozta, hogy ez a töredék eredetileg háromszög formájú lehetett.²⁵ Mindenk étiséget kizárólag e töredék a nagyobb veret-hez tartozik, nemcsak a leletkörülmények, hanem amiatt is, mert peremének mérete, és megmaradt, áttört mintájának formája, finomsága azonos vele. Emellett a háromszögű veret alsó csúcsában látható kis áttört karika mustrája ugyanolyan szerkezetű, mint a nagy lemez középső áttört mezőjének kettős sora: az 1b. sz. veretnél egyszer, az 1a. sz. lemeznél pedig négyszer megismételve. Az I. tábla 1b. sz. példány eredetileg egyenlőszárú háromszög formájú volt; jelen állapotában egyik szára erősen megrongálódott, felső része is kitörött, áttört mintájából csak az alsó csúcsban maradt egy kevés: középvonallal kettéosztott vékony ívelt vonalkák sora. Feljebb a peremnél pedig már csak kis ívelt nyulványok látszanak. A megmaradt tömör peremrész külső szélénél levő kis fejes szög a felerősítésre szolgálhatott; ez ugyanolyan, mint amilyen három szöget az 1a. számú nagy veret szélénél, a most közölt fényképen láthatunk. Az 1b. számnál is eredetileg valószínűleg több szög lehetett.

A V. von Gonzenbach idézett cikkében közölt háromszögű kardhüvely veretek közül néhányánál a csúcsban alul profilált gombot látunk, olyant, mint amilyent az I. t. 3. sz. alatt reprodukcióban bemutatott brémai kardnál figyelhetünk meg.²⁶ Az analógiákként közölt II. t. 5. sz. vindonissai és a II. t. 7. sz. mainzi kardnál²⁷ azonban a csúcsban alkalmazott díszítés letörött. Ez utóbbiaknál talán hasonló lapos kiképzésű áttört díszítés lehetett, mint az aquincumi példánynál (I. t. 1b. sz.), viszont ebben az esetben az aquincumi veret szolgál azok kiegészítéséül. V. von Gonzenbach cikkében bemutatott kardborítások közül a háromszög-alakúak, melyeket a csúcsban alkalmaztak, áttört díszítése olyan beosztásban készült, mint azt az aquincumi, I. tábla 1b. sz. töredéknél feltételezhetjük: valószínűleg az áttört felületet függőleges vonallal kettéosztották és e köré csoportosították a finom vonalokból összeállított mintázatot, mint ezt például a II. tábla 5. és 7. számú példányoknál is láthatjuk. Gonzenbach idézett cikkében közölt többi hasonló formájú veret mintái is megtalálhatók az aquincumi lemez (I. t. 1a. sz.) áttört mustrái között, például a kissé ívelt vonalkák egymásutánját vindonissai daraboknál,²⁸ vagy a II. tábla 4. sz. szombathelyi veretnél alkalmazott ívelt vonalsort egy mainzi kardveretnél, de háromszög formában komponálva.²⁹

A Szél utcai leletben még egy áttört díszű töredék volt, melyet az I. tábla 2. sz. képen közlök. Ismertetésekor Nagy Lajos — mint már említettem — a lelethez tartozó háromszög formájú verettel (I. t. 1b. sz.) hozta összefüggésbe.³⁰ A töredékesen megmaradt hosszúkás formájú áttört példány mintája az I. t. 1a. sz. veret legkülső motívumával azonos, de kissé vastagabb vonalokból és nagyobb méretben készítették. A hozzá csatlakozó mintázatból csak a sorokat elválasztó vonal és néhány kis kacs maradt meg. Az I. t. 2. sz. töredék kétségtelenül a lelethez tartozik, de pontosabb alkalmazását nem lehet biztonsággal meghatározni. Azt joggal feltételezhetjük, hogy az I. tábla 1a. sz. és 1b. szám egyazon kardhüvely borítása volt, de azt már nem állíthatjuk, hogy az I. t. 2. sz. veret ugyanehhez a kardborításhoz tartozott volna.

A pannóniai áttört fémanyagban az aquincumi kardverethez hasonló, sőt azonos kivitelű áttört motívumokat láthatunk még az úgynevezett nor-pannon szárnyas fibulák áttört tűtartóján, valamint négyszögletes és pelta formájú vereteknél, illetve csatoknál egyaránt. A fenti mintákkal készült pannóniai anyag maradéktalan ismertetésére most nem kívánok részleteiben is kitérni, csupán az aquincumi áttört mintájával legszorosabban összefüggő példányokat szeretném bemutatni. Ezzel kapcsolatban arra hívom fel a figyelmet, hogy az áttört munkákat gyártó műhelyekben azonos megfogalmazású díszítéssel a legkülönbözőbb rendeltetésű darabokat készítették. Valószínűleg ugyanabban a korban.

Így például az I. tábla 1a. sz. kardveret legkülső mustrája és az I. tábla 2. sz. töredék megmaradt mintája a szárnyas fibuláknál az egyik leggyakrabban alkalmazott motívum. Elsősorban azoknál a típusoknál, melyek tűtartója két áttört mezőre oszlik. Ezen utóbbiaknál a felső mező áttört mintázata — kis nyulványval összekötött karikasor — annyiban tér el, hogy az áttörés kisebb területet kap, mert a minta egymás mellett két sorban szerepel; ezt látjuk például az ászári kincshez tartozó szárnyas fibula³¹ kettős mezőjű áttört tűtartóján, ahol a mienkhez hasonló mustra elég épen maradt meg; továbbá a II. tábla 1. sz. ismeretlen pannóniai lelhelyről származó fibula tűtartóján, valamint a Faddról előkerült fibulánál.³² Meg kell

II. tábla. 1 = Ismeretlen pannóniai lelőhelyről, szárnyas fibula áttört tűtartójának részlete. Kunsthistorisches Museum, Wien. Méret 1:1. 2 = Torda-Turda, Dácia (Románia). Áttört technikájú veret. Magángyűjteményben. Méret 1 : 1. 3 = Mainzból kardborítás áttört lemeze. (Reprodukción Gonzenbach cikkéből: 10. kép 12. sz. Méret 2 : 3) 4 = Szombathely (Vas m.) kardborítás áttört lemeze. Magángyűjteményben. Méret 1 : 1. 5 = Vindonissából, kardborítás alsó verete. Vindonissai Múzeum (Reprodukción Gonzenbach cikkéből: 13. kép 23. sz. Méret 2 : 3). 6 = Poetovio-Ptuj, Jugoszlávia, áttört kardhüvelyborítás töredékes lemeze. Maribori Múzeum. Méret 1 : 1. 7 = Mainz, a Rajnából, áttört kardhüvelyborítás alsó verete. (Reprodukción Gonzenbach cikkéből: 14. kép 20. sz. Méret 1 : 3)

1 = Von unbekanntem pannonischem Fundort, Teilstück eines durchbrochenen Nadelhalters einer Flügel-fibula. Kunsthistorisches Museum, Wien. Maß 1 : 1. 2 = Torda-Turda, Dazien (Rumänien). Beschlag von durchbrochener Technik. In einer Privatsammlung. Maß 1 : 1. 3 = Durchbrochene Platte eines Schwertbeschlages aus Mainz. (Reproduktion aus der Abhandlung von Gonzenbach: Abb. 10 12. Maß 2 : 3). 4 = Szombathely (Kom. Vas), durchbrochene Platte eines Schwertüberzuges. In einer Privatsammlung. Maß 1 : 1. 5 = Aus Vindonissa, unterer Beschlag eines Schwertbeschlages. Museum von Vindonissa (Reproduktion aus der Abhandlung von Gonzenbach: Abb. 13 23. Maß 2 : 3). 6 = Poetovio-Ptuj, Jugoslawien, fragmentarische Platte eines durchbrochenen Schwertscheidenüberzuges. Museum von Maribor. Maß 1 : 1. 7 = Unterer Beschlag eines durchbrochenen Schwertscheidenbeschlages aus dem Rhein, bei Mainz. (Reproduktion aus der Abhandlung von Gonzenbach: Abb. 14 20. Maß: 1 : 3)

jegyezni, hogy a két áttört mezővel készített fibula tűtartójának nemcsak a mintája, hanem az egész tűtartó felület beosztása is erősen emlékeztet az áttört lemezekkel díszített kardhüvelyborításokra.

A legdíszesebb pannóniai szárnyas fibula a Pátkáról előkerült példány, a Magyar Nemzeti Múzeumban.³³ Tűtartóján levő áttört díszítés a legszorosabban kapcsolódik az aquincumi kardhüvelyborításokhoz. A fibula legkülső mintája — karikasor, kis nyúlványokkal összekötve — megegyezik az aquincumi I. t. 1a. sz. veret ugyancsak legkülső áttört mezőjében látható mintával. A fibula belső mintázata — melyet a karneol berakással két részre osztottak — ugyanazt az ívelt keresztos mustrát mutatja, mint amilyent az aquincumi I. t. 1a. sz. veret középpontjában és a háromszögletű töredék (I. t. 1b. sz.) csúcsában figyelhetünk meg. Talán nem véletlen az sem, hogy a pátkai fibula karneol berakása az áttört mező közepén kap helyet, tömör fém alapra helyezve. Az aquincumi négyszögletes veretnél (I. t. 1a. sz.) ugyanezt az elrendezést látjuk: ti. hogy az áttört mustrák között tömör fémkorongot alkalmaztak, valószínűleg valamilyen ráhelyezett díszítéssel. A fibulánál karneolt látunk, az aquincumi kardborításnál, mint már említettük, valószínűleg katonai vonatkozású embléma lehetett a tömör fém alapra forrasztva.

Szombathelyről került magángyűjteménybe a II. t. 4. sz. alatt közölt veret. Téglány alakja, és áttört díszítésű mustrája alapján valószínű, hogy szintén kardtokborításhoz tartozott; mégpedig olyan típusúhoz, melynél több egymás alá helyezett áttört lemezből állt a díszítés. Teljesen épen megmaradt áttört mintázata két motívumból tevődött össze: a tömör perem mellett, mind a négy oldalon, lépcsőzetes formában megtört vékony vonalokból készült mustra fut körbe. A veret közepén kialakított egyetlen hosszúkas formájú mezőben, nagyobb méretű vonalokból álló, kis karikákkal díszített hullámos minta látható. Ez utóbbi hasonló mustra, de kissé íveltebb formában, mint az I. t. 1a. sz. veret legkülső mintázata. A II. t. 4. sz. veretnél a perem széle kissé lehajlik, a hátlaon ez jól megfigyelhető. Joggal feltételezhetjük, hogy — ha még figyelembe vesszük a peremen látható hat fejes szöveget is — a veret rá volt erősítve valamire, esetleg fémlemezre, bőrre, textilre stb. (mint az I. t. 1a. sz.) Sajnos ez az alátét nem maradt meg.

A lépcsőzetesen kialakított mustra, melyet a II. t. 4. sz. veret körbefutó, külső mintáján láthatunk, előfordul többek között a szécsényi csaton is.³⁴ E csatnál és az analóg leleteknél³⁵ az áttört mintázat többi mustrája is geometrikus elrendezésű. E leletsoportra a későbbiekben még visszatérünk.

A II. t. 2. sz. alatt bemutatott veret Dáciából, Turdáról (Potaissa) származik. (Magángyűjteményben.) Két darab, egymással teljesen azonos példány került innen elő. Formájuk és mintázatuk alapján ezeket is a kardhüvelyborításokhoz sorolhatjuk. A mustra: négyszer megismételt, kis nyúlványokkal egymáshoz kapcsolódó karikasor; ezeket négyszögletesen megtört ívelt vonalak kötik egymással össze. Ez a mintázat a szécsényi csat áttört motívumához hasonló,³⁶ de megtaláljuk a vele rokon csatleleteknél is éppúgy, mint Vindonissából, Magdalensbergből vagy Mainzából származó áttört kardhüvelyborításoknál.³⁷ Szöny-Brigetióból a dáciaival (II. t. 2. sz.) azonos töredékes példányt ismerek (Kuny D. Múz., Tata). A karikasor kétszer ismétlődik, a minta további része (a darab két rövidebb oldalánál) kitörött.

A II. t. 6. sz. alatt bemutatott három darabra tört lemez Dél-Pannóniából (Ptuj) Poetovióból (Jugoszlávia, Maribori Múz.) származik és valószínűleg szintén kardhüvelyborítás díszítése lehetett. Mintázata kevésbé finom vonalokból készült, mint az eddig ismertettek, de a motívum kialakítása teljesen megegyezik az aquincumi példányokon látható mustrákkal. Például az I. t. 1a. sz. veret legkülsőbb — már többször idézett — karikasor mintája ilyen megfogalmazású. Mindkét mintasort, az aquincumit és a poetovióit is, egyenes választó vonal szegélyezi. A poetoviói minta ezenkívül megtalálható az I. t. 2. sz. aquincumi töredéken is. Ennél azonban a karikák zártabbak, mint a poetovióinál. Teljesen azonos megoldást láthatunk továbbá a II. t. 4. sz. szombathelyi veret középmezőjében; még az áttört minta mérete is megegyezik a szombathelyi és a poetovióinál. Nem lehet pontosabban meghatározni, hogy a II. t. 6. sz. töredék a kardborítás melyik részén lehetett felerősítve, de valószínű, hogy ott, ahol a kard formája keskenyebbé vált. Hasonló alkalmazást láthatunk az I. t. 3. sz. brémai kard felülről számított negyedik, áttört verettel díszített felületénél.

A következőkben még néhány olyan áttört technikával készített csatot, veretet szeretnék megemlíteni — a már ismertett nór-pannon szárnyas fibulákon kívül —, melyek mintája szorosan kapcsolódik a kardhüvelyborításokhoz.

Így például a Szécsényről előkerült csatlelet lépcsőzetes áttört mintájáról már említettük, hogy a II. t. 4. sz. szombathelyi veret szélső körbefutó motívumával azonos. A szécsényi csaton ezenkívül, egymással párhuzamos, vékony vonalak hálózata is látható, olyan, mint amilyent az aquincumi I. t. 1a. sz. veret

III. tábla. 1 = Aquincum (?) törhüvely alsó verete. Magángyűjteményben. Méret 1 : 1. 2 = Ismeretlen pannoniail lelőhelyről, törhüvelyborítás (?) verete. Magyar Nemzeti Múzeum. Méret 1 : 1. 3 = Aquincum, törhüvelyborítás töredéke. Aquincumi Múzeum. Méret 1 : 1. 3a = Faimingeni törhüvelyborítás rajza; a sötétebb részbe 3. számú aquincumi töredék beleszerkesztve. Méret 1 : 1. 4 = Aquincum, törhüvely (?) veret töredéke. Aquincumi Múzeum. Méret 1 : 1. 5 = Dunaújváros—Intercisa, törhüvely (?) veret töredéke, Magyar Nemzeti Múzeum. Méret 1 : 2. 6 = Napoca-Cluj, Dácia (Románia). Törhüvelyveret töredéke (Cluj, Múzeum. Méret 1 : 1). 7 = Óbuda, Raktár utcai Cella trichora, törmarkolatveret töredéke. Aquincumi Múzeum. Méret 1 : 1.

1 = Aquincum (?), unterer Beschlag einer Dolchscheide. In einer Privatsammlung. Maß 1 : 1. 2 = Von unbekanntem pannonischem Fundort, Beschlag eines Dolchscheidenbeschlages (?). Ung. Nationalmuseum. Maß 1 : 1. 3 = Aquincum, Fragment eines Dolchscheidenüberzuges. Museum von Aquincum. Maß 1 : 1. 3a = Zeichnung eines Dolchscheidenüberzuges von Faimingen; in dem dunkleren Teil mit dem eingezeichneten Aquincumer Fragment Nr. 4. Maß 1 : 1. 4 = Aquincum, Beschlagfragment einer Dolchscheide (?). Museum von Aquincum. Maß 1 : 1. 5 = Dunaújváros-Intercisa, Fragment eines Dolchscheidenbeschlages (?). Ung. Nationalmuseum. Maß 1 : 2. 6 = Napoca-Cluj, Dazien (Rumänien). Fragment eines Dolchscheidenbeschlages. (Cluj, Museum. Maß 1 : 1). 7 = Óbuda, Raktár-Gasse, Cella trichora, Fragment eines Dolchgriffbeschlages. Museum von Aquincum. Maß 1 : 1.

„aedicula-mintájának” félkör alakú részén alkalmaztak. Viszont a szécsényi csaton — és az ismertett noricumai analógiáknál is — ezeket a vonalkákat nem félkörű, hanem soros elrendezésben alakították ki. Hasonlóan, mint a II. t. 2. sz.-nál is láthatjuk. A szécsényi leletről és analógiáiról igen pontos értékelést és korhatározást ismerünk J. Garbsch munkája nyomán. Ennek alapján azok az első század közepére tehető, elterjedésük pedig főleg a noricum területén és közvetlen nyugat-pannóniai szomszédságukban mutatható ki.³⁸

A Szőny-Brigetióból előkerült Dolichenum leletei között három, finom áttört díszítéssel készült nagyobb méretű csatot ismertetett Láng Nándor: az egyiket töredékes „MESSO” feliratot is olvashatunk.³⁹ A brigetiói leletek áttört mintája olyan finomságú, mint az I. t. 2. sz. aquincumi töredéken látható; áttört motívumait pedig megtalálhatjuk az I. t. 1a. sz. veret mustrái között. Pl. a karikasort, a lépcsőzetes mintát, csak nem soros, hanem élére állított, négyszög köré csoportosított elrendezésben. A brigetiói áttört csatok alatt lemezt alkalmaztak, ez meg is maradt korunkra.

Ugyancsak Szőny-Brigetióból (Magyar Nemzeti Múzeumban), a tábor területéről került elő egy hatszögletű veret. Vékony vonalokból összeállított áttört mintája olyan finomságú, mint az előző brigetiói, továbbá az aquincumi (I. t. 2. sz.) vereteknél lévő. Középpontjában élére állított négyszögű mustrát látunk, olyant, mint amilyent az I. t. 1b. sz. veret csúcán figyelhattunk meg: kis háromszögekkel díszített keresztet.

Sisak Sisciából (Jugoszlávia, Zágrábi Múz.) olyan áttört veret került elő, melynél keskeny pánt végén kiszélesedő téglány alakú áttört tagot figyelhetünk meg, ahol a fent ismertetett mintát alkalmazták.

Ugyancsak Sisak Sisciából (a zágrábi múzeumban) több kis töredéket ismerek; ezeknél csak az áttört minta maga maradt meg, a keretelés vagy alátétlemez is hiányzik, töredékes voltuk miatt alakjukat és rendeltetésüket sem sikerült megállapítanom, viszont sok olyan áttört motívumot figyelhetünk meg ezeknél, melyek a mi eddig tárgyalt finom vonalokból készült mustráinkkal azonosak, főleg geometrikus elrendezésben.

A finom áttört technikával készített fémmunkák elterjedését illetően azt tapasztaljuk, hogy ezek Pannonia közvetítésével a Duna—Tisza között lakó szarmata-jazigokhoz is elkerültek, sőt Dáciában is találunk néhány hasonló áttört példányt.

Többek között a süködsi sírmezőről két igen finom áttört munkával készített aranyozott bronz csatnyúlvány került a bajai Múzeumba.⁴⁰ A téglány alakú veretek mintája az I. t. 1a. sz. aquincumi kardborítás nagy lemezének több motívumával rokon. Megtaláljuk a karikasorokat, a félköríves vonalkákat, a lépcső-mintát, a sugaras elrendezésű közép mustrát.

Ugyancsak a Barbaricumból, Jászberény—Csegelaposról került elő (Magyar Nemzeti Múzeumban) két aranyozott bronzból készített pelta alakú veret.⁴¹ Az áttört mezőt a közepén függőleges pálcikákkal elválasztott, finom vonalokból álló minták sora alkotja. Ezek a mustrák megtalálhatók az aquincumi I. t. 1a. sz. alatt közölt lemeznél és Sisak Sisciában, (Jugoszlávia, Zágrábi Múz.) két pelta alakú veretnél. Sőt fellelhetjük V. von Gonzenbach idézett tanulmányában bemutatott vindonissai és mainzi kardborításoknál is.⁴²

A Kiskundorozsmán talált korong alakú veret (Szegedi Múz.)⁴³ áttört mintája a most említett csoport-hoz tartozik, de kör-körös elrendezésben alakították ki a finom vonalkákat.

Dácia területéről, Apulumból (Gyulafehérvár — Alba Julia) közölnek⁴⁴ hasonló finom áttöréssel készített téglány alakú vereteket. Továbbá Napoca (Cluj, Kolozsvár, Cluji Múz.) területéről került elő egy töredékes, négyszögletes áttört példány, ahol egymáshoz csatlakozó, félkörű vonalkák alkotják a mintát, hasonlóan az I. t. 1b. sz.-ú aquincumi kardverethez. Tehát láthatjuk, hogy a II. t. 2. sz. alatt közölt szintén dáciai, turdai, veretek nem egyedülállóak a provincia áttört anyagában.⁴⁵

A mai Bulgáriából előkerült áttört anyag igen sok rokonságot mutat a pannóniaival,⁴⁶ így a kardveretek analógiái is megtalálhatók; például Stara Zagorából (Stara Zagorai Múz.) díszes gemmával együtt került elő egy thrák leletről olyan áttört kardveret, melyen a készítő nevét is belevésték.⁴⁷ Azezüstből készült téglány alakú veret mintájának beosztása éppen olyan háromosztatú, mint azt a szombathelyi, II. t. 4. sz. példánynál láttuk, csak kicsit vastagabb vonalokból készült. A középső mustra: a hullámvonalas sorok, úgy az aquincumi, mint a bulgáriai példánynál megtalálhatók.

Az aquincumi kardborítások korát elemezve hivatkoznunk kell Nagy Lajos megállapítására, aki a Szél utcai ácsszerszámleletet és a vele együtt talált pikkelypáncélt a II. század végére, illetve a III. század elejére

datálta, külön kihangsúlyozva, hogy ez a korhatározás a lelethez tartozó áttört példányokra is vonatkozik.⁴⁸ V. von Gonzenbach a rajnai limestáborokból, valamint svájci és más területekről előkerült áttört díszű kardhüvelyek korát legkésőbb a fláviusi időkre helyezi.⁴⁹ Thomas E., a rajnai analógiák alapján, a pannóniai emaillal díszített törhüvelyt szintén az I. századra teszi.⁵⁰

Újabb pannóniai korhatározó adatok hiányában most a finom áttört technikával készült munkák területén a kissé pontosabb datálás lehetőségeire szeretném a figyelmet felhívni, mégpedig az eddigi eredmények figyelembevételével. Vagyis a szécsényi csatot és analógiáit, mint már említettük az I. század közepére,⁵¹ a nor-pannon szárnyas fibulák korát pedig általánosan elfogadott nézet szerint az I—II. századra helyezik,⁵² bár a pátkait későbbinek tartják.⁵³ Az ászári kincslelethez tartozó szárnyas fibulát a vele együtt talált katonai diploma alapján az i. u. 148 körüli időre határozzák meg.⁵⁴ Megemlíteném még az óbudai, III. kerület Bécsi út 82. szám alatt talált, hiteles sírleletből előkerült nor-pannon fibulát, mely Nagy Lajos megállapítása szerint eraviszkus égetett temetkezésből származik és kora 70—120 közé tehető.⁵⁵ A most említett példányoknál és általában ezeknél a leletcsoportoknál az áttört díszítés motívumai, azok technikai kivitele és az áttörés finomsága majd mindig egyformán nagy rokonságot mutatnak egymással, de valamilyen szorosan kapcsolódik az aquincumi kardhüvelyborításokhoz. Így az említett analógiák figyelembevételével úgy gondolom, hogy a finom áttört technikával készített pannóniai fémmunkák — úgy a fibulák, csatok, veretek, mint kardhüvelyborítások — kora inkább az I—II. századra, mint az eddig általánosan elfogadott II—III. századra tehető.

*

Pannóniából néhány olyan áttört technikával készült töredék került elő, melyeket, főleg a Rajna-vidéki castellumokból ismert analógiák alapján, törhüvelyborításoknak határozhatunk meg. Figyelemre méltó, hogy ezek a töredékek elsősorban Aquincumból származnak. (III. t.) A török, mint tudjuk, rövidebbek és keskenyebbek a kardoknál, így díszítési módjuk is eltér egymástól. Általában nem több lemezből készültek, mint azt a kardoknál láttuk, hanem vagy csak a tör alsó részét fedték — általában pelta alakú — borítással, (III. t. 1. sz.) — vagy az egész felületet egyetlen áttört verettel díszítették, oly formában, hogy az alsó pelta alakú rész felfelé keskenyebb, hosszúkás tagban folytatódott, s ezzel teljesen beborította a tört. (III. t. 3a. sz.)

Az első csoporthoz tartozik a III. t. 1. sz. alatt bemutatott törhüvelyborítás. Feltehetően Aquincumban találták, vétel útján került magángyűjteménybe. A fegyver alsó részét fedte ez a kettős kiképzésű pelta alakú veret. Az a tömör kiképzésű forma, ahol a pelta szárjai már íveltek, fent három osztatúak, átmenetet alkot az áttört technikával készített veretekhez. Alkalmazását jól megfigyelhetjük: mintegy 12—15 mm vastag tárgyat lehetett az elő és hátlap közé helyezni, ami meg is felel egy tör vastagságának; kis lyuk is látszik a lemezes rész felső részén, itt történt a megerősítés, ide helyezték a szöget.

Ennek a típusnak analógiái igen nagy számban fordulnak elő Pannóniában, de nem dupla, vagyis kettős, hanem szimpla, vagyis egyes lemezből kialakítva és kisebb méretben. A hátlapon általában egy vagy két szöggel. Ezek a veretek nagyrészt bőrön nyertek elhelyezést, övveretek lehettek elsősorban. Sisak Sisciából (Jugoszlávia, Zágrábi Múz.) több példány is előkerült ebből a típusból. Ismerek olyan darabokat, ahol az előlapon körkörös bekarcolás vagy ráhelyezett figurális ábrázolás látható.⁵⁶

A rajnai limescastellumokból sok azonos és hasonló veretet publikálnak⁵⁷; érdekes a theilenhofeni castellumból származó példány, ahol az áttörés már nagyobb teret kap.⁵⁸

A következő törhüvely töredékek a már említett második csoportba tartoznak, ahol áttört felület borítja a teljes törhüvelyt.

A III. t. 2. sz. félkör alakú, nagyobb méretű áttört pelta alakú veret még a múlt században került vétel útján, ismeretlen lelhelyről a Magyar Nemzeti Múzeumba. Mintája: szimmetrikus elrendezésű pelta-kombináció, lapos technikájú kidolgozásban. Felső részén a minta tovább folytatódott, de sajnos igen töredékesen maradt korunkra. A perem alsó részén látható lyuknál erősítették fel.

Hasonló veretek nagy számban találhatók Pannóniában, de ezeknél csak a félkörű vagy pelta alakú alsó rész mintája, áttörése azonos a III. t. 2. sz.-mal, felső részén az áttört mintázat lezárul, nem folytatódik tovább. Így ezeket nem sorolhatjuk a törhüvelyborításokhoz, ezek övön, esetleg ha méretük nagyobb, kocsi, illetve lószerszámon nyertek elhelyezést.⁵⁹

A törhüvelyborítások következő változata az igen gyakran — különösen a limescastellumokban —

alkalmazott, keretbe foglalt, szimmetrikus mintájú, áttört törborítás, melynek rekonstruált rajzát a III. t. 3a. sz. alatt látjuk. A tömör peremrész általában néhány helyen kiszélesedik, a felerősítés itt történhetett.⁶⁰ Az áttört minta leggyakrabban szimmetrikus csoportosítású pelták, „S” formájú vonalak, trombitamustrák sora. A pannóniai áttört anyagban nagyon sok olyan pelta, illetve félkör alakú veret van, ahol szintén a fenti mintákat láthatjuk, de ezek — mint azt már a III. t. 2. sz.-nál is megjegyeztük — nem folytatódnak felfelé tovább, így nem tartoznak törveretekhez.⁶¹

A rajnai limescastellumok leletanyagában igen gyakori a törhüvelyborítás,⁶² ezek elég jó állapotban maradtak meg, alig szorulnak kiegészítésre. Így alapvető segítséget nyújtanak a pannóniai törborítások meghatározásánál és kiegészítésénél. Ez történt a III. t. 3. sz. alatt bemutatott, Aquincumból, közelebbi lelhelymeghatározás nélkül előkerült töredéknél is. Tudniillik, a rajnai Faimingen castellumban⁶³ talált épen maradt törhüvelyborítás mintája, mérete teljesen egyezik az aquincumi töredékkel. A könnyebb elképzelés kedvéért az aquincumi példány rajzát (sötétebben árnyalva) a közös minta alapján, a megfelelő helyre, a felső nyúlványnál, beleszerkesztettük a faimingeni épen maradt törhüvelybe. (III. t. 3a. sz.⁶⁴) A III. t. 3. sz. aquincumi törborítás mintája: szembeállított „S” formájú mustra, soros elrendezésben; egyébként a leggyakoribb minta a törhüvelyeknél, úgy a keretes, mint a keret nélküli típusoknál. (Lásd III. t. 7. sz.)

A III. t. 4. sz. veret ugyancsak Aquincumból, szórványos leletből került az Aquincumi Múzeumba. Minden valószínűség szerint az előző (III. t. 3. sz.) darabbal egyidőben, mint azt a leltári számuk alapján feltételezhetjük. (3. sz.: leltári száma 575; 4. számé: 572.) Valószínűleg a III. t. 4. sz. töredék is törhüvelyborítás része lehetett, de nem tartozott az előző (3. sz.) példányhoz, már különböző méretük miatt sem.

A III. t. 6. sz. alatt közölt töredék Dáciából, Cluj—Napocáról került elő (Cluji Múz.). Ennél a példánynál világosan látszik, hogy törborítás volt, erre mutat a félkör alakú alsó rész, a hozzá csatlakozó kis nyúlvánnyal, melynél a felerősítés történt. Mintája azonos az eddigiekkel: „S” vonalakkal állították össze.

A III. t. 5. sz. alatt bemutatott kis töredék Intercisa—Dunaújvárosból (a Magyar Nemzeti Múzeumban) került elő még a század elején. Valószínűleg ez is törborításhoz tartozott; mintája az előbbiekkal azonos, pereme kiszélesedik, mint azt a III. t. 3. sz. aquincumi veretnél is láttuk. A felerősítés itt történhetett.

Nagy Lajos az óbudai Raktár utcában feltárt ókeresztény Cella Trichora ismertetésekor említést tesz egy törmarkolat veretéről (Aquincumi Múz.-ban). Ez a terület a II. századtól a IV. századig lakott volt, többféle építkezés történt itt, három periódust különböztethetünk meg. Az említett áttört technikájú törveretet a Cellától keletre egy kutatóárok alsó részén találták. Korhatározására a fent említett időszakon kívül Nagy Lajos nem tér ki, csupán a nagyszámban említett rajnai analógiák alapján következtethetünk korára.⁶⁵ A III. t. 7. sz. alatt bemutatott veret azonban nem törmarkolat, hanem törhüvelyborításhoz tartozott. Az ismertetésben nyilván elírás történt. A darab annyiban tér el az eddigi típusoktól, hogy áttört mintája nincs tömör keretbe foglalva. A mustra szembeállított „S” vonalakkal és pelták kombinációjából áll. Előlapja kissé domború, profilált kiképzésű; ez a megmunkálási mód eddig még nem fordult elő tárgyalta pannóniai törborításainknál, de általánosan elterjedt, mint már láttuk, az áttört munkák között.

A Raktár utcai veret pontos mása a rajnai Stockstadt castellumból került elő, majdnem teljesen ép állapotban.⁶⁶

A III. t. 7. sz. törborítás töredék pannóniai analóg előfordulásai megtalálhatók az áttört anyagban, de ezeknél csak a minta hasonló, alkalmazásuk nem törön volt, hanem bőrre voltak erősítve, így övveretként vagy lószerszámveretként használták őket, mint ahogy már láttuk más típusoknál is. Az összehasonlítás kedvéért néhány példát azért felsorolunk:

Ismeretlen pannóniai lelhelyről került a Magyar Nemzeti Múzeumba egy hasonló mintájú töredék, de ez utóbbi lapos kiképzésben készült.

A Strena Buliciana kiadványban⁶⁷ közölnek egy Siscia Sisacról származó (Jugoszlávia, Zágrábi Múz.) töredéket, mely szintén az előbb említettek mintájához kapcsolódik, de lapos kiképzésben készült. Miután töredékről van szó, csupán feltételezhetjük, hogy keretelés nélküli típushoz tartozó törhüvelyborítás lehetett.

Dáciából, Turda—Tordáról (Debreceni Déri Múz.) hét darab, egyforma, hosszúkás formájú veret került elő. Keretelés nélkül készítették őket, mint a Raktár utcait, egyik keskenyebb oldalukon vékony vízszintes pálcátaggal zárták le a mintát, mely egymással szembeállított, kissé domború kiképzésű trombitamustrák sora.

Ismeretlen luxembourgi lelhelyről (Luxembourgi Múzeumban) egy áttört, téglány alakú veret került elő.⁶⁸

Dupla kiképzésben készült, valamilyen 13—15 mm vastag tárgyra volt ráhúzva. Úgy elő-, mint hátlapja áttört technikájú. Előlapjának mintája lapos kiképzésben olyan formában készült, mint a kereteléssel kialakított törhüvelyborítások. Hátlapja „X” alakú vékony vonalából áll, háromszor megismételve. Ez a forma teljesen ismeretlen a pannóniai anyagban, alkalmazása nem világos, de figyelmet érdemel, hogy a törhüvelyborításoknál, vagy a vereteknél alkalmazott áttört díszítés mintája a római birodalom minden részén fellelhető.

A törhüvelyek pontosabb időmeghatározásával kapcsolatban új adatok nem állnak rendelkezésünkre, így csak az eddigi általánosabb meghatározásokra támaszkodhatunk, vagyis a II—III. századra datálhatjuk őket, tekintetbe véve, hogy a faimingeni castellumból előkerült példány (III. t. 3a. sz.) Antoninus Pius idejére tehető. (Lásd 63. sz. jegyzetet.)

KATALÓGUS

I. tábla 1a. sz. Budapest-Óbuda, III. kerület Szél utca 23. sz. házban ácsszerszám lelettel együtt talált bronz áttört művű lemez. Kardborítás része az I. t. 1b. számmal együtt. (Aquincumi Múzeumban. Régi lt. sz. Z.V. 44. — Új lt. sz. 51.438.) Hossza: 15,5 cm. Szélessége: 7,5—7,8 cm között. Vas.: 2 mm. Hátlapja teljesen sima. Eredetileg alátét lemezzel együtt találták, ez később elkallódott. A peremnél, a hosszanti oldalaknál bal oldalon középen egy, jobb oldalon két kis fejes pecek volt, ezek is letörték.

I. t. 1b. sz. Budapest-Óbuda, III. ker., Szél u. 23. sz. házban ácsszerszám lelettel együtt talált bronz, áttört művű, töredékes, eredetileg háromszög alakú veret. (Aquincumi Múzeum. Régi lt. sz. Z.V. 44. — Új lt. sz. 51.438.) Kardborítás alsó, a csúcsban levő része. A bal oldalon, a peremnél kis fejes szög maradvánnyal. Hosszabb szárának mérete: 13,2 cm, rövidebb szár h.: 5,3 cm, az alsó karika épen megmaradt, átm.: 1,8 mm, vast.: 2 mm, hátlapja teljesen sima.

I. t. 2. sz. Budapest-Óbuda, III. ker., Szél u. 23. sz. házban ácsszerszám lelettel együtt talált bronz, áttört művű, töredék. (Aquincumi Múzeum. Régi lt. sz. Z.V.44. — Új lt. sz. 51.438.) Tömör perem kissé ívelt, elkeskenyedik, az áttört mintából alig maradt egy kevés. H.: 14 cm, perem sz.: (áttört rész nélkül) 1,2 cm, ez 5 mm-ig folyamatosan keskenyedik. Vast.: 1,5 cm, hátlapja teljesen sima.

I. t. 3. sz. Bréma, a Weser folyóból előkerült, áttört művű kardhüvelyborítással díszített bronzkard. (Fock Museum, Bremen, Reprodukció: V. von Gonzenbach cikkéből, 7. kép, 1. sz. alatt közölve)

II. t. 1. sz. Ismeretlen pannóniai lelhelyről előkerült szárnyas fibula áttört tütartójának részlete. (Kunsthistorisches Museum, Wien) Bronz, a kép természetes nagyságban készült.

II. t. 2. sz. Turda-Torda, Potaissa (Románia) Dáciából budapesti magángyűjteménybe került bronz veretek. Két egyforma darab. Valószínűleg kardhüvelyborítás áttört díszítésű tartozékai lehetnek. H.: 5,7 cm, sz.: 3,7 cm, vast.: 1,5 cm. A peremnél hat olyan kis szöveget alkalmaztak, mely mind két oldalán gömb végződésű. Itt erősítették az aplikálandó felületre (lásd: II. t. 4. sz.). Hátlapja teljesen sima.

Brigetio-Szőnyből (Komárom m.) került elő azonos, töredékesen megmaradt bronz veret. (Volt Kállay-gyűjteményben, a tatai Kuny Domokos Múz.-ban.) Megmaradt hossza 2,6 cm, sz.: 2,3 cm, vast. 2 mm. Elő- és hátlapja sima.

II. t. 3. sz. Mainzból előkerült kardborítás áttört veretének részlete. (Reprodukció V. von Gonzenbach cikkéből 10. kép 12. sz. 2 : 3 nagyság.)

II. t. 4. sz. Szombathelyről (Vas m.), vétel útján magángyűjteménybe került téglány alakú áttört bronz veret. Teljesen ép állapotban maradt meg. Kardborítás díszítéséhez tartozhatott. Hátlapján, a tömör perem széle körbe kissé lehajlik, így feltételezhetjük, rá volt valami kemény tárgyra erősítve, húzva. A négy sarkában és a középen, összesen hat fejes szöveget alkalmaztak. (Lásd II. t. 2. sz.) H.: 7,6 cm, sz.: 4 cm, vast.: 2 mm.

II. t. 5. sz. Vindisch-Vindonissa (Svájc, Vindonissai Museum). Kardborítás alsó, áttört művű verete. (Reprodukció V. von Gonzenbach cikkéből 13. kép 23. sz. 2 : 3. nagyság)

II. t. 6. Ptuj-Poetovio (Jugoszlávia) lelhelyről előkerült, három darabra tört bronzlemez. Áttört díszítése és formája alapján szintén kardhüvelyborításhoz tartozhatott. (Maribori Múz. Lt. sz. GB 10 4302.) A legnagyobb töredék mérete: h.: 7,5 cm, sz.: 3,7 cm; kisebb töredék mérete: h.: 4,5 cm, sz.: 3,5 cm; a kis peremrész töredékének mérete: h.: 5 cm, sz.: 2,5 cm, vastagságuk egyformán 1,5 mm. A peremnél kis szögfejek voltak eredetileg, ezek közül néhány már kiesett. Hátlapja teljesen sima.

II. t. 7. sz. Mainzból, a Rajnából előkerült kardhüvelyborítás alsó, a csúcsban alkalmazott verete. (Reprodukció V. von Gonzenbach cikkéből: 14. kép 2. sz.: 1 : 3 nagyság.)

Szőny-Brigetióból a tábor, területéről (Komárom m.) hatszögletű veret került elő. (Volt Tusla-gyűjteményből jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban.) H.: 6,6 cm, sz.: 3,4 cm, vast.: 2 mm. Hátlapja sima.

Áttört mintázata alapján az I. t. 1a—b. és 2. sz. aquincumi, valamint az ugyancsak Szőny-Brigetióból, a Dolichenumból előkerült három darab áttört csattal rokon.

Sisak Sisciából (Jugoszlávia) előkerült keskeny pánt áttört, téglány alakúvá szélesedik ki, ahol szintén az előbbiekkal azonos mintát figyelhetünk meg. (Zagrebi Múz.) H.: 12,4 cm, pánt sz.: 0,8 cm, áttört rész sz.: 3,2 cm, vast. 1 mm, hátlapja sima.

Ugyancsak Sisak Siscia (Jugoszlávia) területéről több kis töredéket ismerek a zagrebi múz.-ban, hasonló mintával.

A Duna—Tisza közötti, úgynevezett Barbaricumból előkerült, római importból származó áttört művű munkák között néhány egészen elsőrangú, finom megmunkálású példány is előfordul; ezek szintén az aquincumi kardhüvelyborítások áttört motívumaival mutatnak rokonságot. Így:

Sükösd (Bács-Kiskun m.) szarmata sírmezőről két csat került elő. Töredékesek. (Bajai Türr István Múz.) A bronz felülete eredetileg aranyozott volt.

Jászberény-Csegelaposról (Szolnok m.), két aranyozott pelta alakú veret került a Magyar Nemzeti Múzeumba (Lt. sz. R.N. 59/1913, 4—5.) Egyik teljesen ép.

Kiskundorozsmáról (Csongrád m.) korong alakú töredékes veret ismert (Szegedi Múz., lt. sz. 43.) Az alátét lemez megmaradt. Átm.: 6,6 cm, vast. (lemezzel együtt) 4 mm, az áttört felső lemez vast.: 1 mm.

Dácia területéről Alba Julia-Gyulafehérvár, a római kori Apulumból finom művű áttört, téglány alakú vereteket és Napoca, Cluj-Kolozsvárról (Cluj múz.) töredékes példányt ismerek.

III. t. 1. sz. Valószínűleg Óbuda-Aquincumból került vétel útján, budapesti magángyűjteménybe ez a tömör bronzból készült törhüvelyborítás. H.: 8,5 cm, sz.: 7 cm. Mintegy 12—15 mm vastag tárgyat — vagyis a tört — lehetett az elő- és hátlap közé helyezni. A fixálás kis szöggel történt, ez kiesett, helye — kis lyuk a lemez közepén — jól látszik. Hátoldala töredékes.

III. t. 2. Ismeretlen pannóniai lelhelyről (Magyar Nemzeti Múzeum, lt. sz. 46/1876, 23) áttört művű, töredékes bronz veret. Valószínűleg törhüvelyborításhoz tartozott. Elő- és hátlapja lapos kidolgozású. Felerősítése a peremnél, nagyobb szöggel történt. H.: 8,6 cm, sz.: 6,4 cm, vast. 3 mm.

III. t. 3. sz. Aquincumból előkerült bronz törhüvelyborítás töredéke. (Aquincumi Múz. lt. sz. 575.) H.: 3,1 cm, sz.: 2,5 cm a szélesebb résznél 3,2 cm, vast. 2 mm. Hátlapja sima.

III. t. 3a. sz. Épen maradt törhüvelyborítás a rajnai Faimingen castellumból. (Saalburg Mus.) A rajzon látható sötétebb rész a vele azonos aquincumi (III. t. 3. sz.) töredék formáját mutatja. H.: 18 cm, sz.: 2,4 cm—3,2 cm-ig, az alsó rész átm.: 5 cm.

III. t. 4. sz. Aquincumból, valószínűleg a III. t. 3. sz.-mal együtt előkerült bronz töredék, talán törhüvelyborításhoz tartozott. (Aquincumi Múz. Lt. sz. 572.) H.: 2 cm, sz.: 3,7 cm, vast. 2 mm, hátlapja sima.

III. t. 5. sz. Dunaújváros-Intercisáról került elő, az Öreghegyen levő Hauser szőlőből. (Magyar Nemzeti Múzeum, Lt. sz. 90/1908, 13.) Törhüvelyborításhoz tartozhatott ez a töredék is. H.: 5,7 cm, sz.: 2,6 cm, v.: 2 mm, hátlapja sima.

III. t. 6. sz. Cluj-Kolozsvár (Napoca, Dácia területéről, Cluji múz.-ban) bronz törhüvely borítás alsó, kiszélesedő töredéke. H.: 5 cm, sz.: 4,9 cm, a felerősítésre szolgáló nyúlványnál sz.: 6 cm lehetett.

III. t. 7. sz. Budapest-Óbuda, III. kerület Raktár u.-i Cella Trichora. (Aquincumi Múz.) Bronz törhüvely borításának töredéke. Előlapja kissé domború. H.: 5 cm, sz.: 2,5 cm, vast.: 2 mm. Hátlapján fejes pecek a megerősítéshez. Analógiák:

Ismeretlen pannóniai lelhelyről (Magyar Nemzeti Múzeum) bronz töredék, hasonló mintájú, lapos kiképzésben. Talán ez is törhüvelyborításhoz tartozott. Hátlapon pecekkel. H.: 4,2 cm, sz.: 2,6 cm, vast. 1,5 mm.

Sisak Sisciából (Zagrebi Múz.) töredékes, hasonló formájú bronz példány.

Dácia területéről: Turda-Tordáról (Debreceni Déri Múz. lt. sz. 17.) hét darab bronz veret került elő, talán ezek is törhüvelyveretek voltak. Az előlapjuk kissé domború. H.: 5,5 cm, sz.: 2,5 cm, vast.: 2 mm. Mindegyik hátlapján négy-négy pecek van.

IRODALMI RÖVIDÍTÉSEK

Garbsch	<i>J. Garbsch: Die Norisch-Pannonische Frauenracht in 1. und 2. Jahrhundert. München 1965.</i>	Sellye I.	<i>Sellye I.: A pannoniai áttört fémmunkák áttekintése. Archaeologiai Értesítő 1940. 3—4. füzet. 236—245. old. XXIX—XXXVIII. táblákon.</i>
Gonzenbach	<i>V. von Gonzenbach: Schwertscheidenbleche von Vindonissa aus der Zeit der 13. Legion. Gesellschaft pro Vindonissa. 1965 (1966) 5—35. old. 7—15. képek.</i>	Sellye II.	<i>Sellye I.: A pannoniai áttört bronzok áttekintése. II. Arch. Ért. 1941. 1—3. füz. 62—97. old. X—XXII. táblákon.</i>
Nagy, Bp. Rég. XII.	Ácsszerszámokból álló tömeglelet az Aquincumi Múzeumban. Budapest Régiségei XII. 1937. 155—178. old.	Sellye, Recueil	I. Sellye, Recueil des bronzes ajourés de Pannonie faits par les maîtres celtiques à l'époque de l'Empire Romain. Latomus. Revue d'études Latines. Bruxelles 1969. Vol. 103. „Hommages à Marcel Renard.” p. 518—541. Pl. CLXXXVII—CXCII.
Nagy, Bp. Tört.	<i>Nagy Lajos: Budapest Története. Budapest az ókorban. I—II. köt. (Budapest, 1942.)</i>	Sellye, Arrabona	Sellye I., Adatok az arrabonai fémművességhez. Arrabona (1970) 69—82. old. 3 ábrával.
Nagy, Szécsény	<i>Nagy L.: A szécsényi csat. Archaeologiai Értesítő. XLII. 1928. 215—222. old.</i>		

JEGYZETEK

- 1 Gyártási helyekről úgy Pannóniában, mint a Duna—Tisza közén és Dáciában: Sellye, Recueil. — Arrabonai helyi műhelyről: Sellye, Arrabona. — Kocsi és lószerszámveretek néhány típusáról: Sellye, I. és II.
- 2 K. Trogau, Eine Dolchscheide aus Poetovio. Jahrbuch f. Altertumskunde. III. 1909. 117. old. 1—2. kép. régebbi irodalommal. — Újabban: G. Ulbert, Silbertauschierte Dolchscheiden aus Vindonissa. Jahresbericht Vindonissa. 1961/2. 5—18. old. Nemcsak a török, hanem a kardok díszítését is említi. További irodalommal. — A Duna-völgyi katonai díszfelszerelések, mint páncélok, lábvédők stb. tausírozott kivitelben közismertek. Összefoglalóan: A. Mócsy, Pannonia. Pauly-Wissowa Realenciklopädie. IX. Supl. kötet. 765. old. Ezeket a III. századi munkákat talán Brigetióban is gyártották.
- 3 Legújabb részletes összefoglalás egy pannóniai lelet kapcsán: E. Thomas, Römischer Legionsdolch von Duna-földvár. Folia Arch. XX. 1969. 25—46. old. — E. B. Thomas, Helme, Schilde, Dolche. Budapest 1971. Törökről: 47—53. old. Szemléltető, kitűnően használható képanyaggal és időrendi kimutatásokkal.
- 4 Legutoljára: Sellye, Arrabona. 72. old. Korábbi irodalommal. Összefoglalóan e kérdésről is: Gonzenbach, 32. old.
- 5 W. Kubitschek, Mitt. d. Prähist. Kommis. Wien, 2. 1912. — H. Schönberger, Provinzialrömische Gräber mit Waffenbeigaben. Saalb. Jahrb. XII. 1953. 56. old. 14. jegyzet.
- 6 Thomas, ... Legionsdolch... 43. old. — Thomas, Helme, Schilde, Dolche. 7. old.
- 7 Lásd rövidítésjegyzéket.
- 8 Gonzenbach, 7. kép, 1. szám.
- 9 Fr. Matz, Kunstgewerbe der Römischen Kaiserzeit. (H. Th. Beosserth, Geschichte des Kunstgewerbes 1930. IV. — köt.-ben)
- 10 Gonzenbach, 7. kép, 2. szám.
- 11 G. Thill, Rapport du Conservateur 1965—66. 45. old. 2. kép. A luxembourgi múzeum új szerzeményeit ismerteti és megemlíti azt a galliai típusú kardot, melyet Nospelt és Goebange között az ún. Scheierheck erdőben találtak 1966-ban. — A plovdivi kard (plovdivi múzeumban) részletesebb ismertetésére pannóniai közelebbi analógiák hiányában nem kívánok kitérni.
- 12 Nagy Lajos foglalkozott részletesebben e technika ismeretével: Bp. Tört. II. 616—17. old.
- 13 Gonzenbach, 31. old.
- 14 Nagy, Bp. Rég. XII. 155—178. old.
- 15 Id. h. 176. old.
- 16 Id. h. 11. kép, 176. old.
- 17 Többek között: V. Kuzsinszky, Ausgrabungen und Funde von Aquincum. Budapest, 1934. 118. old. 66. kép. Dízlemeznek határozza meg. — Nagy, Bp. Rég. XII. 10. kép. J. Szilágyi, Aquincum. Budapest, 1956. LIX. tábla 67. old. Megemlíti, hogy az ácsszerszámlelet katonai rendeltetésű műhellyel függ össze, bár kardot nem találtak. — Azt a meghatározást, hogy az áttört veret az ácsszerszám leletből páncéldísz volt én is átvettem (Sellye, Arrabona 75. old.), míg tüzetesebb vizsgálat és az analógiákkal való összevetés után nem vált világossá előttem, hogy kardborításhoz tartozott a kis háromszögű töredékek együtt.
- 18 Nagy, Bp. Tört. II. 615—17. old. C. t. 2. sz.
- 19 Lásd pl. az említett luxembourgi kardot a 11. jegyzetnél.
- 20 Irodalom: a 9. és 10. sz. jegyzeteknél.
- 21 Gonzenbach, 10. kép, 12. szám. Publikálva: Westd. Zeitschrift. 23. 1904. 4. t. 1a. sz. — E. Thomas, Helme, Schilde, Dolche. Bp. 1971. 53. old.
- 22 Gonzenbach, 10. kép. A Rajnából került elő, a British Museumban őrzik.
- 23 Gonzenbach, 10. kép, 11. sz. a vindonissai múz.-ban.
- 24 Gonzenbach, 10. kép, 14. sz. a vindonissai múz.-ban.
- 25 Nagy, Bp. Rég. XII. 11. kép, 176. old.
- 26 Gonzenbach, 7. kép, 1. szám; továbbá: 12. kép, 18. sz. egy mainzi kardnál, mely szintén a Rajnából került elő. (Röm. Germ. Zentralmuseumban.)
- 27 A közölt reprodukció a II. t. 5. sz. alatt. Ez Gonzenbachnál a 13. kép, 23. számnál látható. — A közölt II. t. 7. sz. reprodukciónk Gonzenbachnál a 14. kép. 20. sz. alatt szerepel Westd. Zeitschrift. 23. 1904. 4. táblán.

- 28 Gonzenbach, 13. kép, 22. és 24. számú vindonissai daraboknál.
- 29 Gonzenbach, 12. kép 18. számú mainzi veretnél.
- 30 Nagy, Bp. Rég. XII. 176. old. 11. kép. — Sellye, II. XI. t. 10. sz. 82. old. Megemlítve a belgiumi lószerszám veretek is mint analógiák.
- 31 Patek E., A pannóniai fibulatípusok elterjedése és eredete. Diss. Pann. Ser. II. no. 19. 16. old. Részletes irodalmi tájékoztatással.
- 32 Wosinszky M., Tolna vm. az őskortól a honfoglalásig. II. köt. 1896. CXXXI. t. 550. old. — Patek, id. m. 16. old.
- 33 Többek között: Patek, id. m. 17. old. összefoglaló irodalmi ismertetéssel.
- 34 Nagy, Szécsény. 102. kép.
- 35 Garbsch, 32. táblán 1—2. sz. alatt, 33. tábla 1—3. sz. 36. t. 1—3. sz. 37. t. 2—3. sz.
- 36 Garbsch, a B₂—B₃ típusokhoz tartozó csatok nagyon jó analógiákat jelentenek, noricum-i lelhelyekről.
- 37 Gonzenbach, 8. kép 4. sz.: Vindonissából; 8. kép 5. sz.: Magdalensbergből (Arch. Inst. Univ. Wien.) 8. kép 7. sz.: Mainz, a Rajnából került elő. (Röm. Germ. Zentralmuseumban.)
- 38 Nagy, Szécsény, 219. old. a korhatározásról. — Garbsch, id. m. 83—91. old. értékelésük. Korhatározás: 91. old.
- 39 F. Láng, Das Dolichenum von Brigetio. Laureae Aquincenses II. Diss. Pann. Ser. II. No. 11. 1941. XXX. t. 3. sz. képen közölve. — Mindhárom áttört csat képe (igen rossz felvételtől): Láng N., Brigetioi Dolichenum. Klebelsberg Emlékkönyv. Budapest, 1925. 6. kép. 104. old. rövid értékelése.
- 40 Zalotay E., Baja népe az őskortól a középkorig. Baja, 1957. 57. old. 2—3. képen közölve az áttört lemezek — külön szöveg nélkül. — Vezető a Bajai Türr István Múzeum állandó kiállításához. (A Bajai Türr István Múzeum kiadványai. 8—9.) Baja, 1963. 3. képen az egyik csat fotója; 9. old.: Pannónia és a Barbaricum közötti kereskedelmi kapcsolatok említése.
- 41 Nagy L., Pelta díszítés a pannóniai kőemlékeken. Arch. Ért. XLII. 1928. 94. oldalon közli képét, külön szöveg nélkül. — Párducz M., A Nagy Magyar Alföld római kori leletei. Dolgozatok. VII. 1931 (Szeged, 1932.) 43. old. 136. sz. alatt említi, katalógusszerűen.
- 42 Gonzenbach, Vindonissából 13. kép 23. sz., ez megfelel a mi II. t. 5. sz. reprodukciónknak. A Mainznál, a Rajnából előkerült kard képe: 14. kép 20. sz. alatt; ez megfelel a mi II. t. 7. sz. reprodukciónknak.
- 43 Párducz, id. m. XXVIII. t. 1. sz. — Sellye, II. XIX. t. 4. sz. 74. old. további analógiák említésével.
- 44 D. Tudor, Apulum. V. 1964. fig. 7. 5—6 sz. (Inv. III. 234 és 240.) Az 1897—98-as ásatásokból ugyaninnen téglány alakú veretek kerültek elő, hasonló áttört mustrával díszítve. 246. old.
- 45 A dáciai áttört anyagot már régebben összegyűjtöttem. Ha módomban lesz, szándékom azok kidolgozása és összevetése a pannóniai anyaggal.
- 46 Néhány eddig közölt analógia: Sellye I.: XXXV. t. 1. 4; XXXVII. t. 5; XXXVIII. t. 2a—b. — Sellye II.: XI. t. 5. (hasonlóan finom művű áttöréssel készült); XII. t. 7; XIII. t. 4; XVII. t. 1—3, (ahol az 1. és 2. számoknál az Aquincumból ismertetett karikasor mustra is megtalálható); XXI. t. 2—3, 11—12; XXII. t. 3. sz.
- 47 Musée National Stara Zagora. Sofia, 1965. 31—32. szám alatt a kardveret, a 27. szám alatt a gemma látható.
- 48 Nagy, Bp. Rég. XII. 168. old.
- 49 Gonzenbach, 31. és 33. old.
- 50 Thomas, ... Legionsdolch... 42. old. — Thomas, Helme. Schilde. Dolche. 52. old.
- 51 Nagy, Szécsény. korhatározás 219. old. — Garbsch, id. m. korhatározás: 91. old.
- 52 Patek, id. m. 11. és 16—17. oldalakon. — Sellye, Recueil, 524. old. összevetve a kőemlékek ábrázolásaival. Részletes irodalommal.
- 53 Patek, id. m. 17. old.
- 54 Nagy, Bp. Rég. XII. 177. old.
- 55 Nagy, Bp. Tört. II. 465. old.
- 56 A nagyszámú publikálatlan lelet feldolgozása külön munkában történhet. Igen sok közülük a fémbevonatú példány, ezek a koraiak közé tartoznak. Egy ilyen típusú pelta képét közlik a Strena Buliciana kiadvány (1924) 118. oldalán, kísérő szöveg nélkül.
- 57 Például Zugmantelből több példány került elő. (Saalb. Jahrb. II. 1913. XXI. t. 1. sz. 58. old.; VII. t. 20. 67. 1. és 6. sz.; ORL (8) Zugmantel. XI. t. 1. sz.; Saalb. Jahrb. VII. 1930. X. t. 22. sz. 46. old. Még mainzi analógiát is említene. — Kapesburg castellumból: ORL 12. VII. t. 19. sz.; — Weissenburgból: ORL 72. VIII. t. 2. 34. old. 24. sz. — Feldberg castellumból: Saalb. Jahrb. VII. 1930. XXIV. t. 7. sz.
- 58 ORL. 71a. (Theilenhofen) IV. t. 27. sz. 13. old. 16. sz.
- 59 Néhány analógia: Sellye, I. XXXVII. t.; Sellye II. XIV. t. 7. XV. t., XVI. t. 5—6, XVII. t., XX. t., XXI. t. 10—12. számok.
- 60 Például Rückingen limescastellumból előkerült törborítátnál a pelta alakú alsó rész aljánál még külön kis nyúlvány is csatlakozik, a felerősítés biztonságosabbá tételére. Lindenschmit közli a Röm. Germ. Central Museum anyagából 1889-ben. XX. t. 8. sz. alatt, és ORL 22 (Rückingen) II. t. 2. sz. 15. old. 1. sz. Az alsó kiszélesedő rész általában dupla, kettős kidolgozású, mint azt a III. t. 1. számnál is megfigyelhetjük, ide helyezték a tört.
- 61 A számtalan publikálatlan, általam ismert példányból csupán néhány már közöltet említek: Barkóczi L., Két lósír Brigetióból. Arch. Ért. 1946—1948. 176—182. old. XXVI—XXXIII. táblákon. — Sellye, I. XXX. t. 3. sz. — Sellye, II. XXII. t. 1—3. Ez utóbbiak sügyvelők. Sellye, Recueil, Pl. CLXXXIX. 2, CXC. 2, CXCI. 1—2.
- 62 Többek között: ORL 12 (Kapersburg) VII. t. 7. sz. 26. old. 5. sz. ez hasonló a III. t. 2. számon bemutatott pannóniai példányhoz. — Zugmantelből két darab került elő (ORL 8. XI. t. 6. és 9. sz.) hasonló kiképzéssel. — További analógiák: Lindenschmit, Altertümer unsere Heidenischen Vorzeit. I. köt. X. Korhatározása: II—III. század. Előfordul azonban, hogy csak egy kis áttört megmunkálású pelta alakú gombot is törhüvely borítás részének tartanak: H. Günther-Simon, Saalb. Jahrb. 1968. XXV. t. 10. kép 15. sz. 31. old. Lelhelye Butzbach-Degerfeld (Kr. Hessen) Analógiákat is említene; korát a II. század végére és a III. század elejére határozzák meg.
- 63 ORL 66c. (Faimingen) VIII. t. 27. sz. 41. old. 1. sz. További analógiákkal. Azonos formájú, majdnem ép példány került elő Zugmantelből (ORL 8.) XI. t. 10. sz. alatt közlik. Saalburgból két olyan töredék került elő, melyeknél csak a hosszúkás nyúlvány maradt meg:

- Saalb. Jahrb. VII. 1930. 29. old. III. t. 1. sz. és ugyanitt 30. old. V. t. 25. sz. További analógiák említésével. Heftrichtből (ORL 9) II. t. 12. sz. 8. old. 13. sz. szintén analógiákat is említenek. — Feldberg castellumából: Saalb. Jahrb. VII. 1930. VII. XXIV. t. 25. sz. 86. old. — Mainzából: Westd. Zeitschrift. XX. szám. 18. t. 4. sz. 356. old. Ez a példány féhérfémből készült. Feldberg castellumából kissé eltérő mintájú, majdnem épen maradt veretet közölnek: ORL (10) VI. t. 55. sz. 26. old. 48. sz. szintén említenek analógiákat.
- 64 A rajz szerkesztését Szathmáry Gézáne készítette, a III. t. 4—5 számúakkal együtt. Hálásan köszönöm fontos közreműködését, mert ezzel nagyban hozzájárult az aquincumi kis töredék megértéséhez és rekonstrukciójához.
- 65 Nagy Lajos, Az óbudai őskeresztény Cella Trichora a Raktár utcában. Budapest, 1931. 30. kép, 3. sz. A bronz-
- tárgyak közt ismerteti a 49. oldalon. A lelhelyről 50. oldalon tesz említést.
- 66 ORL (33) Stockstadt. VII. t. 64. sz. 51. old. 35. sz. Ezenkívül még egy hasonló stockstadti példányra hívnám fel a figyelmet, mely töredékesen maradt meg, így teljes formáját nem tudjuk. ORL 33. — VII. t. 68. sz. A többi analógia, melyeket Nagy Lajos felemlít, mind kereteléssel készültek és a mi III. t. 3. szám alatt közölt töredékünkkel azonos; ezeket ott említjük meg. A felirattal készült áttört törhüvelyborítások, melyeket Nagy L. említ, mindkét típushoz kapcsolódnak.
- 67 Strena Buliciana, 1924. Zagreb. képe a 192. oldalon.
- 68 Az érdekes áttört veret ismertetésének engedélyezését Gerard Thillnek a luxembourgi múzeum igazgatójának köszönöm.

DIE AQUINCUMER SCHWERT- UND DOLCHSCHEIDEN- BESCHLÄGE MIT DURCHBROCHENER VERZIERUNG

Auf einige Probleme des pannonischen Metallmaterials von durchbrochener Technik — so auf die Herstellungsorte, Wagen- und Pferdebeschläge — habe ich schon früher die Aufmerksamkeit gelenkt. Im folgenden möchten wir die Fragen des Gebrauches, der Anwendung einiger aus Aquincum zum Vorschein gekommener Funde mit durchbrochener Verzierung unter Berücksichtigung einiger Arbeiten ähnlicher Technik aus Pannonien und dem Donau-Theiß-Zwischenstromgebiet erörtern und zwar diejenigen, die zu den Schwert- bzw. Dolchbeschlägen gehört haben dürften.

Victorine von Gonzenbach schrieb unlängst eine umfassende Abhandlung über die durchbrochenen Schwertbeschläge; mit Hilfe ihrer Auswertung und des ausgezeichneten Bildmaterials rückten auch die pannonischen Schwertbeschläge ins richtige Licht, da damit auch Stücke von bislang unbekanntem Gebrauch bestimmt werden können. Aus dieser Studie bringen wir solche Schwerter in Reproduktion (Taf. I. Nr. 3. Fo.: Bremen), deren Scheidenverzierung aus untereinander angebrachten, durchbrochenen Platten besteht. Eine solche und ähnliche Einteilung kann noch bei sehr vielen, von verschiedenen anderen Gebieten stammenden Schwertern verzeichnet werden. Die Herstellung dieser feindurchbrochenen Bronzen dürfte auf einer den Laubsägearbeiten ähnlichen Weise erfolgt sein.

Noch im Jahre 1911 wurde zu Budapest-Aquincum, im III. Bez., im Gebäude der Szél-Gasse Nr. 23 samt einem Zimmermannswerkzeugfund ein Panzerbeschlag gefunden, zu dem ein Schwert mit einer solchen feindurchbrochenen Verzierung gehört hat. Die zwei Beschläge dieses Schwertes zeigen die Abbildungen der Taf. I la-lb. In der ungarischen archäologischen Literatur wurde die außerordentlich feine, fast intakt gebliebene Platte der Taf. I la bislang öfters erwähnt; über ihre Anwendungsart wurden Vermutungen mitgeteilt, ihre Technik beschrieben, ihre durchbrochenen Muster analysiert, jedoch konnte ihr richtiger Gebrauch bis heute nicht erkannt werden. Aufgrund der an dieser Stelle erwähnten Analogien kann nun — meines Erachtens — mit Sicherheit festgestellt werden, daß das Fundobjekt zu dem mit durchbrochener Technik hergestellten Scheidenüberzug eines römischen Schwertes gehört hat, und zwar derart, daß das Blech der Taf. I la auf dem mittleren Teil des Schwertes, das Fragment lb hingegen an dessen unterer Spitze sich befunden hat. Ursprünglich gehörte zum Beschlag la auch eine Unterlage aus massivem Metall, jedoch ist diese bereits abhanden gekommen. Die Maße der zur Rede stehenden Beschläge

entsprechen der Größe der üblichen Schwertscheiden, während die durchbrochenen Motive auch bei westlichen Analogien anzutreffen sind. Von diesen Zierelementen ist besonders das sog. „Aedicula“-Muster bekannt, das in kaum abweichender Form auch bei dem Aquincumer Beschlag unter Taf. I la vorgefunden werden kann. So fand diese Darstellungsweise militärischen Geistes in der Formensprache der durchbrochenen Technik auch in Pannonien ihre Anwendung. Zu dem Fund aus der Szél-Gasse gehörte noch ein durchbrochenes Exemplar. (Taf. I 2) Leider blieb dies in einem derart fragmentarischen Zustand erhalten, daß seine Form, sein Muster und Gebrauch genauer nicht bestimmt werden konnte. Aller Wahrscheinlichkeit nach, gehörte es nicht zu den auf den Fotos unter Taf. I la-lb vorgeführten Schwertbeschlägen, obwohl sein Muster diesen ähnelt. Eventuell kann vorausgesetzt werden, daß das Exemplar der Taf. I 2 zu dem Überzug eines anderen Schwertes gehört hat.

An der Taf. II sind einige solche Beschläge vorgeführt, die wahrscheinlich ebenfalls vom Überzug einer Schwertscheide gehört haben. Das Stück unter Nr. 4 kam aus Szombathely (Komitat Vas) aus einer Privatsammlung zum Vorschein; Nr. 6 wiederum aus Südpannonien, aus Ptuj-Poetovio. (Jugoslawien, Museum von Maribor) Die auf dem Foto Nr. 2 vorgeführten, zwei gleichen Exemplare kamen aus dem Gebiet Daziens, aus Turda-Potaissa (Rumänien) in eine Budapester Privatsammlung. Auf den Reproduktionen Nr. 3, 5—6 bringen wir aus der angeführten Abhandlung von Gonzenbach einige, mit den pannonischen Stücken verwandte, durchbrochene Schwertbeschläge.

Die mit feindurchbrochener Technik hergestellten Arbeiten wurden jedoch nicht nur als Schwertscheidenüberzüge angewendet, sondern ihre Muster können auch bei anderen Fundgruppen angetroffen werden. So zum Beispiel auf den Nadelhaltern der sog. norisch-pannonischen Flügelfibeln, wie dies bei dem von unbekanntem pannonischem Fundort stammenden Exemplar der Taf. II 1 zu sehen ist. (Wien, Kunsthistorisches Museum) Dieses Stück wird nur vergleichshalber durch das Vorführen seines durchbrochenen Nadelhalters veranschaulicht. Mit einem in ähnlicher Verfassung hergestellten Durchbruch wurde unter anderen das aus Fadd (Komitat Tolna), aus dem Schatzfund von Ászár (Komitat Komárom, im Ung. Nationalmuseum) und aus Pátka zum Vorschein gekommene Fibelpaar (Komitat Fejér, im Ung. Nationalmuseum) gefertigt. Letzteres Stück stellt in ganz Pannonien die prachtvollste Flügelfibel dar.

Zu einer weiteren verwandten Fundgruppe gehört die aus dem Komitat Győr-Sopron, aus Szécsény zum Vorschein gekommene viereckige Schnalle, deren Analogien wir in Noricum finden. Eine ebenso enge Verbindung zu denen von Aquincum zeigen, betreffs des durchbrochenen Musters die in dem Dolichenum von Szöny-Brigetio gefundenen drei fein bearbeiteten Schnallen sowie der ebenfalls aus Brigetio, im Bereich des Kastells zutage geförderte, sechseckige Beschlag. (Alle vier Exemplare werden im Ung. Nationalmuseum aufbewahrt) Aus Südpannonien, Sisak-Siscia (Jugoslawien, Museum von Zagreb) sind uns mehrere, ähnlich bearbeitete, durchbrochene Beschläge bekannt.

Aufgrund der obigen, in großer Anzahl erhalten gebliebenen Analogien können wir zu dem Schluß kommen, daß in den die durchbrochenen Arbeiten herstellenden Werkstätten mit ähnlich verfaßten und ausgeführten Verzierungen versehene Stücke verschiedener Gebrauchsbestimmung, wahrscheinlich zur selben Zeit, erzeugt worden sind.

Diese dekorativen, feindurchbrochenen Arbeiten waren jedoch nicht nur in den römischen Provinzen allgemein beliebt, sondern gelangten durch pannonische Vermittelung — wie so viele andere kunstgewerbliche Produkte — auch in das sog. Barbaricum zwischen Donau und Theiß. So z. B. nach Sükösd (Komitat Bács-Kiskun, Museum von Baja), Jászberény—Csegelapos (Komitat Szolnok, Ung. Nationalmuseum) und Kiskundorozsma (Komitat Csongrád, Museum von Szeged).

Aus dem Bereich von Dazien, aus Alba Julia-Apulium (Rumänien) und Cluj-Napoca (Rumänien, Museum von Cluj) sind uns Beschläge von ähnlich feiner Musterung bekannt.

Auch aus dem heutigen Bulgarien ist ein mit den pannonischen verwandter, fein bearbeiteter silberner Schwertscheidenbeschlag aus Stara Zagora (Museum von Stara Zagora) zum Vorschein gekommen.

Das Alter der erörterten feindurchbrochenen Arbeiten analysierend und auch einige neuere Feststellungen in Betracht gezogen, kamen wir zu dem Schluß, daß während es bislang eine allgemein akzeptierte Meinung war, daß die durchbrochenen Exemplare ihre Blüte im 2—3. Jahrhundert erreicht hatten, verbreiteten sich innerhalb dieser die feingemusterten, durchbrochenen Exemplare vielmehr im 1—2. Jahrhundert.

*

Auf der Taf. III führe ich — vor allem von dem Fundort Aquincum — einige solche Fragmente vor, die wir aufgrund der in großer Zahl bekannten Analogien aus den Kastellen des sich entlang des Rheins dahinziehenden Limes als Dolchscheidenbeschläge bestimmen können. Die Form der Dolche weicht von der der Schwerter ab, so wurde ihre Verzierung und ihr Überzug auf dem Wege anderer technischer Lösungen hergestellt. Es wurden näm-

lich entweder der untere Teil des Dolches im allgemeinen mit einem peltaförmigen Beschlag (Fol. wahrscheinlich Aquincum, in Privatsammlung) (Taf. III 1) oder die ganze Fläche des Dolches mit einer einzigen durchbrochenen Platte bedeckt (Taf. III 3a) Die zum ersten Typ gehörenden Beschläge sind in Pannonien in großer Anzahl anzutreffen, jedoch wurden diese vielmehr an Leder (Gürtel oder Pferdegeschirr-riemen) angebracht. Zur zweiten Gruppe gehört der Beschlag der Taf. III 2 (von unbekanntem pannonischem Fundort, Ung. Nationalmuseum). Auch an diesen Typ knüpfen sich zahlreiche Analogien an, diese sind jedoch vor allem solche Fragmente, bei denen man ihre Anwendungsart nicht genau bestimmen kann.

In den Kastellen des Limes am Rhein kommt der Dolchscheidentyp, den Taf. III 3 veranschaulicht, sehr häufig vor. Ein dieser Form gleicher — jedoch nur fragmentiert erhalten gebliebener — Beschlag kam aus Aquincum zum Vorschein (Museum von Aquincum). (Taf. III 3) Um besser die Originalform des Dolchüberzuges vorstellen zu können, wurde die Zeichnung des Aquincumer Exemplars — dunkel schattiert — aufgrund des ähnlichen Musters — an die entsprechende Stelle in die Zeichnung der aus dem Kastell von Faimingen beschriebenen und intakt erhalten gebliebenen Dolchscheide eingezeichnet. (Taf. III 3a)

Es kamen noch einige Fragmente aus Pannonien, aus Aquincum (Museum von Aquincum, Taf. III 4) und aus Dunaujváros-Intercisa (Ung. Nationalmuseum, Taf. III 5) zum Vorschein, die ebenfalls zu Dolchbeschlägen gehört haben.

Beachtenswert ist, daß Dolchscheidenverzierungen solchen Typs auch bis nach Dazien: bis Cluj-Napoca (Rumänien, Museum von Cluj) gelangt sind. (Taf. III. 6)

Auch unter dem in Budapest-Aquincum, III. Bez. Raktár-Gasse zum Vorschein gekommenen Fundmaterial der altchristlichen Cella trichora befindet sich das Fragment eines mit durchbrochener Verzierung versehenen Dolchscheidenüberzuges. (Museum von Aquincum, Taf. III 7) Dieses Gebiet war vom 2. bis zum 4. Jahrhundert bebaut, weshalb es uns nicht möglich ist, über das Alter des Dolchscheidenbeschlages genauere Informationen zu erhalten. Ihre Anwendung dürfte der des Stückes der Taf. III 3a ähnlich sein, ihr durchbrochenes Muster — obwohl es in einer etwas plastischeren Ausführung gefertigt wurde — zeigt mit dieser in vielem eine Verwandtschaft. Das durchbrochene Muster wurde ohne Umrahmung gefertigt. Auch die Analogien dieses Typs finden wir in dem durchbrochenen Material Pannoniens, z. B. aus Sisak-Siscia (Südpannonien, Jugoslawien, Museum von Zagreb) in ziemlich großer Zahl vor, jedoch sind diese Stücke so fragmentarisch, daß wir nur ihre Musterung, jedoch nicht ihre Gebrauchsbestimmung feststellen können. Hingegen sind uns aus den Limeskastellen am Rhein mehrere, ziemlich unversehrt gebliebene Exemplare bekannt.

Die technische Bearbeitung der Dolchscheiden-
beschläge erfolgte aus keinen, so feinen, dünnen
Fäden, wie dies bei den Schwertbeschlägen zu sehen
war. In Ermangelung der neueren Daten bestimmen

wir ihre Zeit auf das bisher angegebene 2—3. Jahr-
hundert, mit der Bemerkung, daß das aus dem Kas-
tell von Faimingen zutage geförderte Exemplar auf
die Zeit des Antoninus Pius gesetzt werden kann.